

OT ETNOGLASSASINING BADIY ASARLARDA QO‘LLANILISHI

Dildora Farmanova

e-mail: farmanovadildora@buxdpi.uz

Buxoro davlat pedagogika Instituti ingliz tili fani o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada asarlarda tuya,ot va tog‘ etnoglossalarning qo‘llanilishi va etnik so‘zlarning adabiy asarlarda tutgan cheksiz o‘rni haqida so‘z boradi .

Kalit so‘zlar: Etnoglassalar, adabiyotshunoslik, etnos, glossariya, etnik birliklar

ANNOTATSIYA. V dannoy state govorititsya ob ispolzovanii v proizvedeniyax verblyujix, konnyx i gornyx etnoglossiy i neogranichennoy roli etnicheskix slov v literaturnyx proizvedeniyax.

Klyuchevye slova: etnoglossy, literaturovedenie, etnos, glossariy, etnicheskie yedinisy.

ANNOTATION. This article talks about the use of camel, horse and mountain ethnoglossia in the works and the unlimited role of ethnic words in literary works.

Key words: Ethnoglosses, literary studies, ethnos, glossary, ethnic units.

Kirish. Etnik so‘zlar adabiyot fanining ajralmas qismi. Har bir asarda qo‘llanilgan urf-odat, marosim, tarixiy yoki hattoki turmush tarziga oid birliklar etnoglassalardir.

Etnoglassa (grekcha: etno – xalq va ... glossariy – lug‘at), etnologiya, xalqshunoslik – jahondagi barcha xalqlarning, etnik birlikning turli tiplari, ularning kelib chiqishi (etnogenezi), turmush tarzi, urf-odatlarini, moddiy va ma‘naviy taraqqiyot darajasidan qat‘i nazar, teng holda o‘zaro tafovuti yoki umumiyliigi va o‘xshashligini, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganuvchi lug‘atlar, so‘zlar.

Etnoglassalar hozirgi etnik so‘zlarning kelib chiqishi va shakllanishi, joylashishi va etnik tuzilishi, urf-odatlarini, ma‘naviy madaniyati va milliy xususiyatlarini tarixiy jarayon bilan bogliq holda o‘rganadi. Tarixiy etnoglassalar yo‘qolib ketgan xalq va elatlar, o‘tmishdagi etnik jarayon, maishiy turmush va ma‘naviy madaniyat xususiyatlarini tasvirlashda tadqiq qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

Xalqlarni o‘rganishda yetnoglassa nihoyatda keng va xilma-xil manbalardan va usullardan foydalanishga undaydi. Bir joyda uzoq yashab, kuzatish yo‘li bilan o‘tkazilgan tadqiqotlar eng samarali ekanligini mashhur etnograflar (L.Morgan, N.N.Mikluxo Maklay, V.G. Bogoraz) alohida qayd qilganlar.

Qisqa muddatda, ayrim mavsumlarda o‘tkaziladigan tadqiqot ishlari ekspeditsiya usuli bo‘lib, hozir keng tarqalgan va u mavsumiy usul deyiladi.

MUHOKAMA. Dala ishlarida, asosan, axborotchidan suhbat yo‘li bilan yozma yoki diktafon orqali ma‘lumotlar to‘plash, muayyan maishiy-madaniy turmush hodisalari, oila, nikoh munosabatlari va marosimlari, xalq sayllari va o‘yinlarini kuzatish, ularda bevosita ishtirok qilish va ularni jiddiy o‘rganish (yozish, chizish, rasmga olish) kabi usullar qo‘llaniladi. Ma‘naviy madaniyatni tadqiq qilishda (ayniqsa, ayrim urf-odat va marosimlar, xalq o‘yinlari, ibodat, milliy raqslar) zamonaviy texnika (foto, video va kinoapparaturalar) vositalaridan keng foydalaniladi.

O‘zbekiston hududida istiqomat qilgan qabila va elatlar to‘g‘risidagi eng qadimiy etnik ma‘lumotlar ilk yozma manbalarda, yunon va rim mualliflari Gekatey, Strabon, Gerodot, Arrian, Ptolemey va Ktesiy, sitsiliyalik Diodor, Pompey Trog, Tatsit asarlarida uchraydi.

O‘rta Osiyo xalqlarining qadimiy ajdodlari va ularning turmush tarzi, urf-odat va marosimlari to‘g‘risida qimmatli ma‘lumotlarni zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto”da ham ko‘rish mumkin. Miloddan avvalgi VI–I asrlardan arab istilosigacha O‘rta Osiyo xalqlariga tegishli ma‘lumotlarni qadimiy axomaniylar davriga oid qoya tosh bitiklarida, parfiyoniy, sug‘diy, xorazmiy, baxtariy yozma yodgorliklarida, xitoy sayohatnomalarida, sosoniylar Eronining o‘rta forsiypahlaviy tildagi yodgorliklarida, arman tilidagi manbalarda, qadimiy turkiy yozma yodgorliklarda uchramiz.

Ilk o‘rta asr (912-asrlar) mualliflari geograf va sayyohlar Ibn Xurdodbeh, al-Balxiy, Istaxriy, Ibn Havqal, Mas‘udiy, Yoqut Hamaviylar o‘z sayohatnomalarida Sharq xalqlari etnografiyasi bo‘yicha qimmatli ma‘lumotlar yozib qoldirganlar.

Xalq og‘zaki ijodi namunalari bo‘lgan “Dada Qo‘rqut”, “Alpomish”, “Manas”, “Go‘ro‘g‘li” dostonlari tarixiy va etnografik jihatdan nihoyatda muhim manbalardir. Muhammad Xorazmiyning “Surat alAarz”, Abu Rayhon Beruniyning “Qonuni Mas‘udiy”, “Amudaryo tarixi”; Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”, Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarlari O‘rta Osiyo, shu jumladan, O‘zbekiston shaharlari, ularning tarixi, tabiiy geografik sharoiti, etnotoponimiyasi, ayrim shahar va qishloqlar aholisining lingvistik va etnik tarkibi, ijtimoiy-siyosiy hayoti, maishiy turmushi va madaniyatining ba‘zi jihatlari, diniy e‘tiqodlariga oid noyob ma‘lumotlar mujassamlashganligi bilan muhim ilmiy ahamiyatga ega.

NATIJALAR. Barcha turkiy xalqlar tilida yer, tog‘, ayol, kelin, ot, tuya, bug‘u, it, ovchi, cho‘pon, yilqichi, uloqchi, baliqchi singari leksik birliklar etnoidioglossa sifatida ayri-ayri o‘rin tutadi. Shunga ko‘ra, turkiy xalqlarda insonning ruhiy olamini ochish, u yashayotgan joy manzarasini real tasvirlash uchun kalit so‘zlar sifatida mana shu leksik birliklardan juda keng va o‘rinli foydalanilgani kuzatiladi. Bu so‘zlar adiblarning juda ko‘plab asarlarida matn assosiativ maydonini qurishda asosiy tushunchalar (konseptual birliklar) sifatida fikr bazasining markazini tashkil qiladi. Shu o‘rinda o‘zbek adabiyoti buyuk namoyondasi Abdulla Qodiriyning “Uloqda”, qirg‘iz yozuvchisi Chingiz Aytmatovning “Alvido, Gulsari” asarlarida otlar bilan bog‘liq etnoglamlarning mohirlik bilan qo‘llanilganiga e‘tibor qaratish mumkin

“Uloqda” nafaqat o‘zbek, balki jahon adabiyotidagi badiiy mukammal hikoyalar sirasiga kiradi. “Uloqda” voqelikni haqqoniy aks ettirishi, personajlar ruhiyatini ishonarli ko‘rsatib berishi bilan realistik adabiyot mezonlariga to‘la javob beradi. Chunki unda milliy turmush manzarasi xuddi hayotning o‘zidagidek jonli va ta’sirchan tasvirlanadi. Hikoyada voqelik personaj tilidan naql qilinsa-da, mavzu juda ta’sirchan yoritib beriladi. O‘n ikki yashar o‘spirin Turg‘un milliy qadriyatlarimizdan biri uloq chopish – ko‘pkari o‘yini turmushimizdan qanchalik mustahkam o‘rin olgani, eldoshlarimiz bu sport turiga juda qiziqishini maroq bilan so‘zlaydi. Hikoyada o‘spirinning ko‘pkari – uloq chopishga orzumandligi, bu tomosha kishilarga katta zavq bag‘ishlashi yorqin ifodalanadi. Hikoyada hozirgi zamonning aksariyat o‘quvchilari uchun ma’nosi tushunarsiz **qashqa, uloq**, hayit, mo‘g‘ulcha egar, **toycha**, o‘rus yugan, quyushqon, qorinbog‘, **yugan**, o‘mildirig‘, jujuncha, amirkon etik, baxmal do‘ppi, to‘ra, kumush chopqon qamchi, shohi qiyiqcha, chov, **yo‘rg‘a, saman ot**, yaktak, valad, bodirafraf, bordon, qiron, uchurvoq, chovkar, to‘riq, serkishnov, **baytal, ayil**, taqim, qoqqan tarrakdek so‘zlari qo‘llanadi. Ushbu so‘zlar “Uloqda”ni muayyan darajada tarixiy mavzudagi asarlar qatoriga kiritish uchun asos bo‘la oladi. Masalan, shahar muhitida tug‘ilib o‘sgan yoshlar ko‘rmagani, turmushda foydalanmagani bois quyushqon, o‘mildirig‘, ayil, qorinbog‘ nima ekanligini bilmaydi. Hozir ko‘pchilik qanday ot saman, to‘riq, chovkar deyilishini ham aniq aytib berolmaydi. Shunday so‘zlar etnoglansalar deyiladi va ularni o‘rganish orqali bu so‘zlarni yo‘qolib ketishini oldini olamiz.

Xulosa.

Etnoglansalar badiiy asarlar tilining ayrilmas qismi hisoblanadi. Ularni o‘rganish va kelajak avlodga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 4-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2008 .
2. Jo‘rayev M. Folklorshunoslik asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan, 2009.
3. www.marifat.uz
4. www.wikipedia.uz